

СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА

УДК 316. 776.23

ВАЛЕНТИН ТАРАСЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВАЛЕНТИНА ЧЕПАК,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова науково-методичної комісії факультету соціології

До питання розроблення методик викладання соціології

Анотація

Викладання соціології у вищих навчальних закладах України практично характеризується відсутністю необхідного методичного інструментарію, без якого цей процес позбавлений цілісності й системності, що і спостерігається сьогодні на практиці. Така ситуація пов'язана насамперед із відсутністю достатнього вітчизняного досвіду такої діяльності, на відміну від західноєвропейських і американських університетів. Автори статті намагаються не лише з'ясувати причини такої ситуації, а й проаналізувати деякі особливості методики викладання соціології як навчальної дисципліни. Наявність і використання цієї методики дасть змогу в подальшому поліпшити ситуацію як у плані підготовки викладачів ВНЗ, так і стосовно організації процесу викладання соціології. Ідеться про предмет методики викладання соціології, її загальну структуру та функції. Зокрема, предмет методики викладання соціології визначається як закономірності викладання і вивчення соціології з огляду на її наукову специфіку та особливості комунікації між викладачем і студентом, а також між викладачем за певних умов їхньої взаємодії.

Ключові слова: методика викладання соціології, предмет методики викладання соціології, загальна структура методики, функції методики, соціологічна освіта і просвітництво

I

2 серпня 1816 року викладач філософії Георг Вільгельм Фридрих Гегель, стурбований станом викладання і вивчення цієї дисципліни у вищій школі Пруссії, направив королівському урядовому радникові професору фон Раумеру листа, в якому заторкнув низку актуальних проблем. Серед них — і проблеми методики викладання, від якої, на думку Гегеля, значною мірою залежить успіх викладача і студента. “Викладання філософії в університетах, як мені здається, — зазначав автор листа, — має забезпечити *набуття певних знань*, а це можливо лише тоді, коли викладання йтиме *визначеним, методичним, таким, що включає й деталі, та впорядковувальним шляхом*. Лише у такій формі ця наука, як і будь-яка інша, ставатиме доступною вивченню” [Гегель, 1970: т. 1, с. 422].

За Гегелем, увага до питань методики викладання філософії допоможе науково впорядкувати цю дисципліну, визначити стратегічний напрям викладання, зніме суперечність між вимогами держави до філософії і філософської освіти та наявним їх станом, що нікого не може задовольнити.

Хоч як не дивно, але аналогічна проблема методичного забезпечення та упорядкованості викладання майже через 200 років гостро постала в Україні перед системою вивчення соціології, соціологічної освіти і просвіти.

Одразу зауважимо, що термін і досвід викладання соціології в українських вищих навчальних закладах незрівнянні з терміном і досвідом Західної Європи та США, де давно вже склалися методологічні способи викладання соціології, акумульовано і сепаровано викладацький досвід. Усього цього в Україні ще немає. Українська соціологія ще не стала невіддільним складником ані світового, ані хоча б європейського академічного соціологічного процесу та співтовариства соціологів. Як загальноосвітню дисципліну, соціологію викладають у вищій школі України з початку 90-х років минулого століття (переважно з 1993 року). За цей вельми короткий період з’явилися і перші труднощі та проблеми, і перші результати, напрацювання, досягнення. Можна говорити, наприклад, про формування викладача нового типу, що здобув соціологічну освіту і став фахівцем у галузі соціології, який поступово витісняє фігуру попереднього викладача — маргінала. У багатьох викристалізувався перший досвід викладання, соціологічної комунікації з колегами і студентами, з’явилися ознаки викладацької майстерності.

Однак масовий викладач соціології залишається незброєним конче потрібними йому методиками. Він не має належної практики емпіричних соціологічних досліджень, бо, як правило, самостійно ними не займався (або ж займався спорадично й замало). Усе це становить неабиякий “мінус” у підготовці викладача соціології, оскільки без методичного забезпечення і без досвіду дослідницької роботи його можна кваліфікувати загалом лише як викладача-початківця.

За цей період вітчизняні спеціалісти написали чимало своїх та перекладали й видали десятки закордонних підручників, посібників, монографій, словників. Регулярно проводяться наукові конференції, розпочато традицію соціологічних конгресів. Особливий імпульс для свого становлення і розвитку українська соціологія отримала після Указу Президента України “Про розвиток соціологічної науки в Україні” [Указ, 2001]. Словом, маємо певний прогрес і в дослідницькій, і в освітній соціологічній царині. Та чи не набув би він ще виразніших виявів, якби не стримувала його така прикра обставина, як методичний вакуум у викладанні? В українських вищих навчальних закладах соціологію викладають без загальноприйнятих чи офіційно закріплених методик, по суті, за принципом “хто як може, як кому заманеться”. Методична справа не налагоджена, організованої активності в ній ми ще не спостерігаємо. Не діють ні методичні центри, ні кабінети, ні лабораторії, немає спеціалістів-методистів на соціологічних кафедрах. Не проводяться міжвузівські методичні конференції, не захищаються дисертації з цієї проблематики. Отож, методична свідомість викладацького корпусу ще міцно спить або ж, прямо кажучи, перебуває десь на задвірках навчального процесу.

Можливо, декому здається достатнім те, що кожен викладач на практиці застосовує свою (індивідуальну) методику і цим забезпечує необхідний рівень викладання, підтримує свою майстерність, створює умови для успішного засвоєння студентами соціологічних знань. Та чи справді це так? Адже перш ніж застосувати якусь методику, слід попередньо її розробити, для чого потрібний певний запас педагогічних, дидактичних, психологічних та інших знань, хоча б і почерпнутих із власного досвіду. Чи займається пересічний викладач такого роду специфічною справою, а саме творенням і комплектуванням власної методики, невідомо. Принаймні, публікації з цієї тематики в соціологічній літературі надзвичайно рідкісні. Відзначимо в цьому плані піонерну для України роботу викладачів та науковців соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, яку вони проводять у галузі інноваційних методик викладання соціології і вже чимало тут досягли (див.: [Матеріали 2-й Зимней сессии, 2003; Нетрадиционные методы, 2001; Социология в аудитории, 2004]). Запропоновані ними методичні новації зорієнтовані головним чином на утвердження нової освітньої парадигми, побудованої переважно на трансляції західних традицій і систем організації навчання. Їх, безумовно, потрібно творчо запозичувати, але ж і самим належить активно братися за методичну роботу, що харківські фахівці й демонструють.

Звичайно, викладання соціології без загальнооб’єднаної, базової методики в нашій, поки що колективістсько-аудиторній освітній системі — нонсенс. Це можна пояснити хіба що тим, що йдеться про початковий момент у цій справі, її перші кроки. А взагалі таке викладання руйнує цілісність соціологічної дисципліни через її безмежну суб’єктивізацію та індивідуалізацію. Річ у тому, що у викладацькому процесі діє особлива закономірність: якщо ту саму дисципліну доводить до свідомості студентів маса викладачів та ще й кожен на основі тільки власної методики або й без неї (“як хто може”), то це вже не одна й та сама дисципліна. Це — різні дисцип-

ліни, фрагментовані методичними розбіжностями, тими ж таки нестримними процесами суб'єктивування та індивідуалізації викладання. Тому не можна не говорити про загрозу спільного нерозуміння соціології з боку не лише студентів різних закладів, а й викладачів цих закладів.

Отже, потрібні не тільки загальнопрограмні, загальнометодологічні, а й загальнометодичні основи викладання соціології. І цю потребу диктує самий викладацько-навчальний процес, який без надійних методичних опор неабияк фрагментується і так само фрагментує соціологічну дисципліну. Проте і стандартизація освіти в Україні, зокрема соціологічної, теж вимагає відповідних методик викладання, які б уможливили реалізацію освітніх стандартів на високому науковому рівні й одночасно стали базою для методичної творчості викладачів. Зауважимо, що такі методики не обов'язково схвалювати і затверджувати вищими освітніми інстанціями, як це практикувалося, наприклад, у колишньому СРСР. Достатньо було б того, щоб їх розробляли, випробовували й рекомендували викладацькому загалу науково-методичні центри, до компетенції яких входила б ця робота.

Методика викладання — це науково-дослідницька, прикладна і навчальна дисципліна, що призначена для практики викладання й обслуговує її. Її можна розробляти тільки як вивчення досвіду викладання та навчання, перетворення його на спільне надбання. Натомість для викладача методика — це, по-перше, форма його самосвідомості як фахівця, особливий вимір його професійної майстерності. Методично озброєний викладач — майстер своєї справи, не озброєний — з майстерністю може розминатися. По-друге, методика для викладача — це інструмент його психологічно-педагогічного впливу на аудиторію, дохідливого розкриття дисциплінарного змісту курсу чи спецкурсу, який він викладає. По-третє, методика ознайомлює викладача із закономірностями викладацько-навчального процесу, новітніми техніками викладання. По-четверте, методика для викладача — це особливий елемент його професійної освіти; той, кого готують до викладацької діяльності, повинен вивчати методику викладання своєї дисципліни. Нарешті, по-п'яте, методика для викладача — це сума інструментальних знань, які він має передати студентам як суб'єктам навчального процесу. Студент теж має опанувати певні методики самонавчання (організації самостійної роботи, підготовки до семінарських занять, опрацювання наукової літератури тощо). Звісно, ці методики загалом є продуктом взаємодії викладача і студента, але більшою мірою залежать від авторства останнього як одного з каналів формування та реалізації духовно-творчого потенціалу студента [Вербець, 2005].

Отже, визнання методики викладання соціології науково-дослідною, прикладною та навчальною дисципліною — перший крок до усвідомлення необхідності розроблення тих чи тих її версій. Як і будь-яка інша наукова дисципліна, вона має свій предмет, що підтверджує її право на існування, закріплює статус серед соціологічних та інших наук, вияскравлює специфіку. Предметизація методики викладання соціології — необхідна умова її становлення та розвитку. Викладачам, ученим, методологам, методистам належить виконати істотну підготовчу роботу — теоретико-методологічне обґрунтування принципів педагогічних, психологічних, дисциплінарних, тематичних засад цієї методики, її предмета, змісту, структури, функцій.

Оскільки дана стаття розвідкового типу, то ми заторкнемо лише обмежене коло питань: загальної структури методики викладання соціології, її функцій та визначення предмета, тобто звернемо увагу на деякі дисциплінарні засади та характеристики методики.

II

На наш погляд, загальну структуру методики викладання соціології найбільшою мірою визначають такі чинники: цільовий характер системи вищої освіти, структура соціології як науково-дослідницької та навчально-освітньої дисципліни, особливості викладання соціології в різних профільних ВНЗ, потреби оптимальної комунікації викладач–студент, викладач–викладач, досвід викладання і навчання.

Перший чинник найбільш віддалений від методики та опосередкований у зв'язках із нею. Однак у розробленні методики слід враховувати його значення, зокрема, ту обставину, що цільовий характер вищої освіти в країні задає методологію та способи викладання, стимули навчання і його режими, соціальні напрями комунікативних взаємодій між викладацьким корпусом і студентським загалом. Сьогодні цільові інтенції вітчизняної системи навчання ще не позбулися перехідного, адаптаційного характеру. Інтегруючись у європейський освітній простір, його структури і процеси, наша система вищої освіти залишається джерелом світської духовності й має виконувати подвійне завдання: навчати студента і водночас спонукати його навчатися самостійно (самонавчання, самоосвіта). Крім того, система ще до кінця не втратила ту ознаку, яку за радянських часів позначали терміном “кузня кадрів”. Все-таки, кадри вона готує, але не прямо, як раніше, а через ринкове сито. Нарешті, система освіти в Україні, як і багато іншого, трансформується через пряму орієнтацію на європейські освітні стандарти, яких вона ще не досягає. Це нерідко дається взнаки тим, що в головах багатьох чиновників, а також викладачів панує механічний, запозичувально-копіювальний метод мислення, який далеко не завжди сприяє освітній творчості.

Неусталений, різноякісний характер вищої освіти ставить особливі вимоги до методології викладання, яка має формувати такі його способи і стилі, що органічно поєднували б у собі і європейські, і традиційні національні канони навчання, що відбивалося б у відповідних методиках. Взяти хоча б методологічну ситуацію із реалізацією згаданої подвійної мети, яка (мета) передбачає, по суті, наявність двох суб'єктів викладацько-навчального процесу — викладача і студента. Щодо першого все зрозуміло: він навчає, виховує, оцінює, контролює, допомагає і т. ін. Що ж до другого, то він виступає у подвійній іпостасі — як об'єкт і як суб'єкт навчання, а саме як жива суперечність, втілювана через його інтелект. Те, що студент засвоює із вуст викладача, становить не що інше, як суб'єктивоване останнім знання, розуміння якого є обов'язковим у такий спосіб, як його пропонує (чи навіть нав'язує) викладач. Те, що студент вивчає самостійно, хоча б і в межах курсу чи спецкурсу (наприклад, за планом самостійної роботи), суб'єктивує він сам. І якщо багато студентів самостійно вивчають навіть те саме, виникає суб'єктивний, неоднаковий результат, різнорозуміння. Як бути? Звичайно,

викладач має звести все до спільного знаменника, однак ця деталь підкреслює, що методологія і методика викладання соціології передбачають “виходи” і на викладача, і на студента, якому посібники мають пропонувати певні методичні розробки, сценарії, прийоми, методи, принципи самонавчання.

Залежність компоновання методики викладання від структурної будови соціології — пряма і безпосередня, бо ґрунтується на відношенні між відображуваним і відображенням: кожна методика відображає “свою” дисципліну. Очевидно, методика викладання соціології не є винятком з цього правила, і вона має розроблятися відповідно до структури соціології. Питання лише у досягненні міри цієї відповідності.

Структура ж самої соціології багатовимірна, багаторівнева, надто розгалужена, до то ж не досить досліджена. Наприклад, навряд чи можна відшукати в науковій соціологічній літературі обґрунтовану цифру, котра показувала б, скільки під однією вивіскою “соціологія” криється галузевих і спеціальних соціологій. Був навіть заклик розібратися в цьому питанні шляхом дискусії та виробити методологічні засади для групування цих соціологій (спочатку хоча б для визначення назв класифікаційних груп) [Лукашевич, Яковенко, 2002], який досі залишається без відгуку з боку спільноти соціологів. Розвідка В.Городяненка, котрий спробував охопити масив спеціальних та галузевих теорій у сучасній соціології [Городяненко, 2004], показала, що процес “винайдення” цих теорій у соціології невпинно продовжується, і більшість із них, особливо новітніх і підозрілих (типу “соціологія моря”, “соціологія середовища” тощо), потребують застосування критеріїв соціологічності для з’ясування того, чи справді вони можуть належати до соціології.

Словом, структура соціології плинна, процесуальна, і відповідна композиція методики її викладання має теж відзначитися певною динамікою. З іншого боку, методика — більш-менш самостійна науково-прикладна дисципліна і тому не може автоматично реагувати на появу кожного нового структурного компоненту соціології. Отож, загальна її структура має бути оптимальним зліпком насамперед із макроструктурних частин соціології. Якщо є, наприклад, теоретична та емпірична соціологія, історія соціології, галузеві її дисципліни, то, мабуть, такі структурні блоки має містити й методика викладання соціології. Проте соціологія відзначається подвійністю свого існування, формату і структури. Одна річ — соціологія як науково-дослідницька дисципліна, інша — як освітньо-навчальна дисципліна. З першою має справу переважно соціолог-дослідник, котрий її змінює, розвиває, розширюючи дослідницьке поле. Ця форма буття соціології еволюціонує стихійно і має вельми нестійку будову. Вона функціонує у просторі безпосереднього спілкування вчених-дослідників і охоплює їхні персоналізовані знання. Знання тут існують насамперед в авторських концептуальних розробках та інтерпретативних схемах, після чого їх можуть інтерпретувати зі своїх позицій інші вчені.

Зрозуміло, науково-дослідницький варіант соціології з кожним новим дослідженням, особливо фундаментальним, зазнає певних змін — і в площині методологій, пізнавальних технологій та методик, і як система знань. Цей формат соціології містить багато неусталеного, неперевереного, не-

закріпленого, не доведеного до належних кондицій. Словом, він не є такою узгодженою системою знань, яку можна було б одразу ж впроваджувати у навчальний процес. Крім того, самодослідження та самоусвідомлення соціології ще не дійшло рівня загальнотеоретичного її осягнення як цілісності й подання в єдиному образі, більш конкретному, аніж запропонований свого часу О.Контом (“наука про суспільство”). Новий узагальнений профіль соціології потрібний як такий, що підводить базову методологію під фундамент методики.

Для викладання існує інший формат соціології — як освітньо-навчальної дисципліни. Це — організована й концептуально інтерпретована в ракурсі загального образу соціології як науки про суспільство) система знань, увідповіднена завданням її викладання і вивчення. Ясна річ, вона не може не ґрунтуватися на первинній дослідницькій основі, де відбивається те, що є доведеним, визнаним і усталеним, тому структурно цей формат соціології є похідним від науково-дослідницького формату й у своїй будові охоплює перелічені вище блоки.

Однак соціологія як освітня дисципліна має ще одну структурну грань, утворювану предметними курсами та спецкурсами, побудованими з урахуванням не лише фактичних досягнень соціологічної науки, а й, з одного боку, професійних інтересів викладачів, а з іншого — дидактичних принципів викладання та навчання [Комаров, 1993], а також вимог практики. Важливо зазначити, що вони утворюють власну структуру (“надструктуру”) соціології як освітньої дисципліни, внаслідок чого цей особливий рід наукових знань набуває свого вивершення і відносного завершення.

Йдеться про те, що технологія продукування соціологічних знань не закінчується на дослідницькому полі, а продовжується й на етапі соціологічного викладання та навчання, де їх інтерпретацію здійснює викладач. Понад те, пропускаючи ці знання через свій інтелект, перш ніж донести до свідомості студента, він певною мірою, як зазначалося, суб’єктивує їх і передає не просто як абстрактні поняття, образи світу тощо, а як духовно-культурний ресурс, підтверджений власними переконаннями викладача. Отже, у знання проникає дух людини-комунікатора, і це забезпечує психологічні умови спілкування, полегшує засвоєння знань реципієнтами. Тут не можна не відзначити переваги студента, якого вчать, над тим, який вчиться самостійно.

Звісно, персональні курси і спецкурси викладачів потребують індивідуальних методик викладання, які й мають розроблятися ними. Тут виникає широкий простір для методичної творчості, а самі методики мають виступити чітким деталізувальним виміром методологічної та методичної свідомості викладачів.

Далі про необхідність урахування зв’язку структурних особливостей методики викладання соціології з реальним освітнім процесом, його метаморфозами та розбіжностями.

Сьогодні викладання соціології у різних ВНЗ України далеко не однакове з точки зору мети, якості, рівнів, форм цього процесу: в одних закладах подають тільки курс загальної соціології, в інших — ще й деякі галузеві соціології, в третіх (наприклад, на соціологічних факультетах) — ледве не

всю систему соціологічних дисциплін, до того мають за мету формувати у студентів професійне соціологічне мислення. Справді, значно різняться між собою викладання (на несоціологічних факультетах) загальної соціології, коли, скажімо, історична тематика подається стисло, спрощено, обертаючись головним чином навколо ключових класичних фігур, і викладання історії соціології (на соціологічних факультетах), коли зазначена проблематика розкривається вглиб послідовно, деталізується характеристиками й навіть творчими портретами соціальних мислителів. А якщо взяти галузеві соціології, то тут ще більше деталей і відмінностей, бо кожна з них відзначається певною дисциплінарною специфікацією, яка й має відбитися у варіантах методики.

Враховуючи неоднорідність викладацько-навчального процесу, ми вважаємо доцільним розрізнення соціологічної освіти і просвіти. На наш погляд, це два відносно різні, хоч і двоєдині процеси. Соціологічна освіта в Україні здійснюється на соціологічних факультетах вищих навчальних закладів, де готують соціологів як спеціалістів, формуючи їх професійне мислення, весь комплекс знань та умінь, необхідних для цього виду діяльності. Звісна річ, в цьому разі й методика викладання має підпорядковуватися меті здобуття соціологічної освіти, підготовки відповідних фахівців.

Соціологічна просвіта — продукт експансії соціологічної освіти, виходу останньої за власну професійну сферу. Вона має місце там, де викладання соціології підпорядковане іншій меті — завданню загальноосвітнього світоглядного збагачення свідомості студентів, наукової корекції їхнього соціального мислення, що стихійно формується обставинами повсякденного життєвого процесу. Про професійне соціологічне мислення тут не може йтися, бо одним лише загальноосвітнім курсом соціології його не сформуєш. Очевидно, слід говорити лише про певні початкові форми цього мислення, про його засади, формування яких можливе на підґрунті науково скоригованого і збагаченого соціального мислення. Словом, має бути варіант методики викладання соціології, розрахований на просвітницький виклад соціології на несоціологічних факультетах.

Отже, залежно від досвіду та способів викладання, форм навчання, дисциплінарної структури соціологічної науки, потреб практики вимальовується складна конфігурація методики її викладання, в якій варто розрізняти загальну, особливу та окремі макро- і мікроструктури. Точніше кажучи, побудову методики викладання соціології слід здійснювати на основі загально-теоретичної концепції її як особливої науки й за керівним принципом поєднання загального, особливого та окремого (індивідуального, одиничного) в її освітньому форматі. Необхідне розроблення методики викладання загальної соціології (насамперед просвітницького варіанта), методики викладання теоретичної та емпіричної соціології, особливої методики викладання історії соціології, методик викладання галузевих соціологічних дисциплін, нарешті, окремих методик викладу тих чи інших тем, проблем, проведення семінарських занять тощо. Такою видається загальна й цілісна будова методики викладання соціології з відповідними структурними макро- і мікроелементами.

Звичайно, необхідність поєднання загального, особливого та окремого в методиці викладання соціології зумовлена й іншими чинниками — вимогою внутрішньої єдності методики, педагогічними та дидактичними принципами, системними особливостями соціології як навчальної дисципліни, специфікою викладання та вивчення галузевих соціологій тощо. Зауважимо, що в соціологічній літературі ми вже зустрічаємо спроби осмислення методичних засад викладання соціологічних дисциплін загалом в річизці зазначеного принципу: теоретичної соціології [Соболевська, 2009], соціології культури [Літвінов, 2009], проведення семінарських занять [Судаков, 2009], тобто автори беруть до уваги структурний поліморфізм соціології.

Функціональний потенціал методики викладання соціології є виявом її структурної композиції, ролі та місця в системі соціологічного пізнання, викладання та навчання, а також у співвідношенні із суміжними з нею науками. Якщо методика викладання — науково-дослідницька, навчальна і прикладна дисципліна, то звідси цілком зрозумілими є три основні її функції: пізнавальна, освітня і технологічна (обслуговувальна). Перша полягає в науковому вивченні практики викладання соціології, узагальненні та сепарації викладацького методичного досвіду, обґрунтуванні принципів, методів і прийомів навчання, умов творчої роботи викладачів, особливостей комунікації їх з аудиторією, студентською групою, індивідуальними суб'єктами навчання. Реалізується ця функція також через процес створення методичних посібників, підручників, нагромадження банків даних тощо. Звісно, для виконання цих завдань потрібні відповідно підготовлені спеціалісти-методисти.

З пізнавальною функцією органічно пов'язана евристична функція методики, здатність її відкривати і кристалізувати нове у практиці викладання, викладацькому досвіді, в доведенні новацій до свідомості викладачів.

Освітня функція методики викладання соціології реалізується у навчальному процесі. Ще раз наголосимо: той, кого готують до викладацької діяльності, має вивчати методику викладання дисциплін свого профілю. З опанування методики викладання соціології як навчальної дисципліни починається процес озброєння майбутніх викладачів методичними знаннями і прийомами.

Прикладна функція методики пов'язана із застосуванням останньої у практиці викладання і вивчення соціології, технологічним обслуговуванням цієї практики. Коротше кажучи, це перетворення методичних знань на технологію конкретного навчально-викладацького процесу. Одного лише теоретичного знання методики викладання викладачеві недостатньо. Йому потрібний власний досвід практичного її застосування, який уможливив би і уточнення та збагачення знання методики, і адаптацію її до конкретних ситуацій навчального процесу.

Можна говорити також про інші функції методики викладання соціології — інформаційну, дисциплінуючу, оптимізувальну тощо. Вона забезпечує викладача особливою інформацією, дисциплінує його (виробляє звичку дотримуватися того мінімуму дидактичних вимог, який потрібен для підтримання стабільної якості викладацької роботи), оптимізує навчальний

процес, налаштовуючи викладача на “ефект продуктивності” — передання максимуму сучасних соціологічних знань за мінімум часу.

Зрозуміло, ефективним засобом методика викладання соціології може бути визнана лише в тому разі, коли її функції реалізуються в єдності, системно.

III

Визначення предмета методики викладання соціології — непроста справа, оскільки викладання і навчання соціології, що становлять об’єкт методики викладання — багаторівневий, багатоякісний процес, який перебуває в численних зв’язках та залежностях, і це не може не відбиватися на її предметі.

В онтологічному розрізі предмет будь-якої науки традиційно визначають як певний елемент, частину, фрагмент її об’єкта. У цьому плані до методики викладання легко застосувати нароблену формулу: якщо її об’єкт становить процес викладання і вивчення соціології, то предмет — така частина цього об’єкта, як закономірності, особливості, способи реалізації зазначеного процесу у взаємодії викладача і студента, а також викладача з викладачем. Проте це початкове визначення об’єкта і предмета методики викладання соціології само по собі малоінформативне, потребує гносеологічного розкриття специфіки цих атрибутів дисципліни. Отже, слід взяти до уваги таку ієрархію зв’язків: вивчення студентами соціології є пізнанням ними відображуваних цією наукою соціальних процесів і явищ, опосередкованим діяльністю викладача та поняттєво-термінологічним апаратом соціології; викладання соціології є конкретизацією загальних закономірностей пізнання через реалізацію керівних педагогічних і дидактичних принципів у навчальному процесі; обґрунтування способів, прийомів та інших засобів цієї реалізації належить до функціональних прерогатив методики викладання соціології.

У такий спосіб методика викладання органічно влітається у педагогіку, дидактику і саму соціологію, завдяки чому набуває багатифункціонального змісту, в межах якого усталюється її предмет. Зміст методики поряд із різного роду загальними й частковими принципами, прийомами, методами навчання містить узагальнення педагогічного та методичного досвіду, які постійно уточнюються і можуть мати як стійке, так і перехідне значення. Тому цей зміст більш динамічний, аніж предмет методики. Загалом же зміст методики викладання соціології становить систему знань про педагогічні, дидактичні, психологічні, гносеологічні, соціологічні засади й умови, необхідні для здійснення сучасної соціологічної освіти та просвіти. Зрозуміло, ці знання, зокрема їхнє усталене ядро, акумулюють предмет методики, який набуває чіткості через світоглядну, методологічну, гносеологічну, логічну та освітньо-виховну функції соціології. Таким чином, методика викладання соціології має ґрунтуватися на педагогічних, дидактичних та соціологічних засадах, виходити з корінних теоретичних положень та вимог цих наук, керуватися ними. У відповідь на ці вимоги вона виробляє ме-

тоди та прийоми, що забезпечують їх реалізацію у практиці викладання соціології.

Коротко схарактеризовуючи засади методики викладання соціології, заторкнемо насамперед світоглядний аспект викладання. Соціологія — основа наукового соціального світорозуміння, і її світоглядне значення може бути реалізоване у викладанні її як науки. З іншого боку, викладання соціології як науки можливе лише на основі наукового світогляду; інші світогляди (релігійний, міфологічний, буденний), якщо базувати на них соціологічну освіту і просвіту, міфологізують і деформують цю науку, роблять її суспільним упередженням. Отож, методика, щоб забезпечити реалізацію світоглядної функції соціології, має розробляти відповідні методи і прийоми викладання соціології як соціальної науки. Це — дуже важливе завдання методики, оскільки не є секретом той факт, що нинішній релігійний ренесанс прагне проникнути у світоглядні сфери науки, витіснити з них раціональний оптимізм переконаності у пізнаваності світу.

Методологічні засади методики викладання соціології поєднують вимоги, диктовані необхідністю реалізації методологічної функції соціології — як щодо інших соціальних наук, так і щодо її власних потреб (наприклад, проведення емпіричних досліджень, обґрунтування принципів соціологічного пізнання та ін.). Методика покликана реагувати на ці вимоги розробленням методів і прийомів викладання соціології, котрі уможлиблювали б розкриття її методологічного значення на різних рівнях: загальнотеоретичному (найвищому), середньому (галузеві й спеціальні соціологічні теорії), нижньому (емпіричному) — трансформацію методології, методологічних принципів у техніку інструментального застосування емпіричних методів дослідження, реалізації наукового підходу у пізнанні.

Гносеологічні та логічні засади методики викладання соціології — це постулати й вимоги, що їх адресують їй теорія пізнання, діалектична і формальна логіка. Зокрема, гносеологія як наука про пізнання вимагає, щоб курс соціології будувався і викладався з урахуванням певних закономірностей. Якщо процес пізнання йде шляхом сходження від конкретного до абстрактного і, навпаки, від абстрактного до конкретного, від явища до сутності, від сутності першого порядку до сутності другого, третього порядку і т.д., заглиблюючись у пізнавальний об'єкт, то процес викладання соціології має загалом відповідати цій схемі руху пізнання — чого й має вимагати методика. Керуючись нею, викладач повинен забезпечити перехід від простого до складного, від менш до більш глибокого знання. Для цього слід забезпечити передовсім логічну правильність побудови та розчленування курсу на частини, розділи, теми, параграфи (як у програмі, так і в підручниках, посібниках), щоб усі ці складники доповнювали один одного. Саме послідовність цих частин на основі критерію складності їх змісту, труднощів засвоєння відповідатиме принципів руху від простого до складного.

Гносеологічні вимоги конкретизуються багатьма методологічними та методичними принципами: принцип первинності розуміння в соціологічному пізнанні, принцип єдності раціонального (умоглядного) й емпірично-емоційного, принцип забезпечення довіри до соціологічних знань (тео-

ретичних положень, гіпотез, передбачень), принцип опертя викладання на дослідницьку практику тощо.

Логічні засади методики викладання соціології, як і інші її основи, певною мірою теж визначають рівень її науковості. Свідоме підпорядкування викладання вимогам логіки має уберегти викладача від багатьох методичних помилок, піднести його культуру аналізу, аргументації, доказів, а відтак, і подання всього матеріалу. Логіка допоможе з відбору матеріалу для читання лекцій, виокремленню в ньому головного, побудові послідовного структурованого курсу соціологічної дисципліни. Вона уможливить формулювання правильних дефініцій, висновків, забезпечить однозначність розуміння понять і допоможе дисциплінувати мислення студентів.

Психологічні засади методики викладання соціології — сума знань і вимог психологічної науки до діяльності викладача і студента у спільному для них викладацько-навчальному процесі, у їхній взаємокомунікації. Це стосується, зокрема, психології праці викладача, спілкування з аудиторією, підтримання контактної, робочої атмосфери, психології засвоєння матеріалу студентами, активізації їхньої розумової діяльності.

Отже, методика викладання соціології має спиратися на міцні науково-методологічні підвалини. Проте цінність і значення методики визначаються не лише її основами. Дуже важливий момент полягає в тому, як її фундаментальні теоретичні засади трансформуються в методичні засоби, рекомендації, що надає їм прикладного сенсу.

Зафіксований тут зміст методики викладання соціології підводить до такого висновку: об'єкт цієї наукової дисципліни становить процес викладання і вивчення соціології як особливої соціальної науки, здійснення виховного впливу через її предмет. Предметом методики викладання соціології є різноманітні закономірності процесу викладання і вивчення соціології, пов'язані з її специфікою як науки та особливостями комунікації викладач—студент і викладач—викладач за тих чи інших умов викладання і навчання.

Методика викладання соціології — це прикладна наукова дисципліна, будована на засадах врахування специфіки реалізації загальних педагогічних і дидактичних принципів у викладанні соціології з огляду на особливості змісту, структури та характеру цієї науки, що їх неодмінно слід донести до свідомості студента. Її призначення — забезпечити: 1) педагогічно і дидактично грамотну, творчу діяльність та поведінку викладача у навчально-виховному процесі; 2) режим ефективного вивчення студентами соціології; 3) стимулювання навчальної діяльності студентів; 4) професійну комунікацію викладач—викладач і викладач—студент.

Література

Вербець В.В. Педагогічна діагностика формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: [монографія] / В.В. Вербець. — Рівне: Вид-во РДГУ, 2005. — 383 с.

Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: в 2 т. / Гегель Г.В.Ф. — М.: Мысль, 1970. — Т. 1. — С. 422.

Городяненко В.Г. Новые отрасли социологического знания / В.Г. Городяненко // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. — Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2004. — С. 109–112.

Комаров М.С. О принципах построения курса социологии для вузов / М.С. Комаров // Социологические исследования. — 1993. — № 5. — С. 14–18.

Літвінов С.В. Методика викладання соціології культури у вищому навчальному закладі / С.В. Літвінов // Сучасне суспільство в соціологічних дослідженнях : VI Міжвуз. наук. конф., квіт. 2008 р. : матеріали конф. — К. : МСУ, 2009. — С. 76–80.

Лукашевич Микола. Лист до редакції / Микола Лукашевич, Юрій Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 4. — С. 243–246.

Преподавание социологии как социально-гуманитарная интеракция : II Зимняя сессия Международной Летней школы молодых социологов : тезисы докл. — Харьков, 2003.

Нетрадиционные методы преподавания социологии : учеб. пособ. / [Горбач А.Н., Ковалева И.Д., Редько О.А., Сорока Ю.Г.] ; под общ. ред. И.Д. Ковалевой. — Харьков, 2001.

Соболевська М.О. Єдність теоретичного та практичного знання крізь призму методики викладання соціології / М.О. Соболевська // Сучасне суспільство в соціологічних дослідженнях : VI Міжвуз. наук. конф., квіт. 2008 р. : матеріали доп. — К., 2009. — С. 80–84.

Социология в аудитории: искусство коммуникации : науч.-метод. пособ. для преподавателей. — Харьков : Издат. центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина, 2004. — 266 с.

Судаков М.В. Методичні проблеми проведення семінарських занять з соціології у вищих навчальних закладах / М.В. Судаков // Сучасне суспільство в соціологічних дослідженнях : VI Міжвуз. наук. конф., квіт. 2008 р. : матеріали конф. — К. : МСУ, 2009. — С. 72–75.

Про розвиток соціологічної науки в Україні : Указ Президента України від 25 квіт. 2001 р. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 2. — С. 5.